

RYSZARD WÓJTOWICZ

FILOZOFIA PRAWA – PRZEDMIOT, FUNKCJE I ZNACZENIE SPOŁECZNO-KULTUROWE

ABSTRACT. Ryszard Wójtowicz, *Filozofia prawa – przedmiot, funkcje i znaczenie społeczno-kulturowe* [Philosophy of law – subject, functions and social and cultural importance], edited by Z. Drozdowicz, S. Sztajer, „Człowiek i Społeczeństwo”, vol. XXXIX, Poznań 2015, pp. 153-164. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2953-7, ISSN 0239-3271.

This article is an attempt to answer the question of: what is philosophy of law? What is philosophical reflection on law? What is the relation between the reflection on law and law “itself”? When defining philosophy of law I share the view that in the definition philosophy is *genus proximum*, whereas law is *differentia specifica*. The functions of philosophy of law are manifested in the social and cultural reality and depend on, among others, which sphere of man’s activity they are connected with. One of the functions is putting the ‘theory’ into practice, usage, legal practice, and rule-making because of the ideal of justice. However, the importance of philosophy of law can be expressed by the thesis: of inseparability of two values: freedom and law, because in philosophy of law understood as this (in the spirit of I. Kant’s philosophy), only law can guarantee freedom, thus the freedom of an individual assumes the existence of law, acceptance of law in all spheres of man’s activity in culture.

Ryszard Wójtowicz, Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Filozofii, ul. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów, Poland

Wstęp

Filozofia prawa to najogólniej mówiąc filozofia jako racjonalizacja „fragmentu” rzeczywistości społeczno-kulturowej człowieka, którą określamy jako prawo. Istotne jest jednak pytanie o status metodologiczny filozofii prawa, tzn. czy przedmiot analizy, jakim jest prawo, należy do dziedziny filozofii, czy może do prawoznawstwa, socjologii, politologii? Uznając za

zasadną refleksję filozoficzną nad prawem, warto dokonać analizy funkcji i znaczenia społeczno-kulturowego filozofii prawa, a tym samym postawić pytanie o prymat filozofii wobec prawa, tj. czy w analizie przedmiotu podmiot obierze drogę: „od filozofii do prawa” czy „od prawa do filozofii”¹. Jest to zatem pytanie o granicę i różnicę między filozofią prawa a teorią prawa².

W tym kontekście uznaję pierwszeństwo namysłu filozofii nad prawem wobec teorii prawa, ponieważ po pierwsze, źródła filozofii prawa odnajdujemy w filozofii starożytnej Grecji, mimo że filozofia grecka nie opracowała „abstrakcyjnego” we współczesnym znaczeniu pojęcia (teorii) prawa ani jakiejś odrębnej szkoły prawa, filozofii prawa, nastąpiło to dopiero w dobie nowożytnej, a termin „filozofia prawa” pojawia się na przełomie XVIII i XIX wieku³. Po drugie, filozofia prawa z definicji jest tą dziedziną poznania teoretycznego i sferą filozofii praktycznej, która zwraca uwagę na istotowe, transcendentalne, tj. powszechne i konieczne warunki „istnienia prawa” oraz funkcje i znaczenie (zadania) społeczno-kulturowe. Filozoficzne ujęcie prawa nie jest zależne (antydogmatyczne jako ideał) od wcześniejszych założeń dotyczących prawa, poprzez które może być ono definiowane jako: zjawisko społeczno-instytucjonalno-polityczne (socjologia, nauki prawne), zjawisko zależne od stanów psychicznych jednostki o charakterze jedynie atrybutywnym (psychologia) czy wynikanie prawa stanowionego z prawa naturalnego, a to jako partycypacja prawa Bożego (metafizyczno-religijne). Warto więc przyjrzeć się bliżej filozofii prawa, próbując dookreślić jej przedmiot, funkcje i znaczenie społeczno-kulturowe.

1. Filozofia prawa i jej rozumienie

Czym jest filozofia prawa? Czym jest refleksja filozoficzna nad prawem? Jaka zachodzi relacja między refleksją nad prawem a prawem samym

¹ J. Zajadło (red.), *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć*, C.H. Beck, Warszawa 2007, ss. 88-89.

² Współcześnie próbuje się wykazać, że granica między filozofią prawa a teorią prawa nie jest możliwa (w ścisłym sensie) do określenia, jest płynna. Uznaje się, że filozofia i teoria prawa pyta o zmienną kulturowo i historycznie „istotę prawa”, jego genezę, warunki i granice obowiązywania oraz funkcje społeczno-kulturowe.

³ Historycy są zgodni, że jako pierwszy terminu „filozofia prawa” użył w 1798 r. Gustaw von Hugo w dziele *Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts* [Podręcznik prawa naturalnego jako filozofii prawa pozytywnego]. Zob. E. Smoktunowicz (red.), *Wielka encyklopedia prawa*, Prawo i Praktyka Gospodarcza, Białystok – Warszawa 2000, ss. 239-240.

w sobie? Co jest przedmiotem filozofii prawa? Jaka jest jego geneza, treść i funkcje społeczno-kulturowe?

Definiując filozofię prawa, podzielam pogląd, że *genus proximum* w definicji zajmuje filozofia, natomiast *differentia specifica* jest prawo. Tym samym, głosząc prymat filozofii prawa nad teorią prawa, uznaję, że ta pierwsza podejmuje fundamentalne kwestie dotyczące prawa, tj. pyta o status ontologiczny prawa, warunki epistemologiczne oraz zasady etyczne, co z kolei oznacza, że jest to refleksja o charakterze: normatywnym (ogólnym), analitycznym (krytycznym) i holistycznym (całościowym i systematycznym)⁴. Można więc powiedzieć, że filozofia prawa jest refleksją nad istotą prawa (rozważa jego ogólną naturę), a także namysłem nad metodą, aksjologią i interpretacją dotyczącą prawa⁵. Można uznać filozofię prawa za dziedzinę autonomiczną (samoistną względem innych dziedzin poznania) ze względu na różny, ale określony przedmiot. Filozofia prawa, pytając: czym jest prawo, pyta o prawo w relacji do człowieka, społeczeństwa i kultury. Ponieważ człowiek jest twórcą kultury, jej wytworów, w tym prawa, jest on także kreowany przez kulturę, jej wytwory, w tym prawo. Filozofia prawa to filozofia regionalna, której obiektem zainteresowań jest prawo. Stanowi krytyczną refleksję o prawie, analizę i refleksję o wartościach wyższych, jakie prawo powinno wyrażać⁶.

⁴ Należy zaznaczyć, że filozofia prawa to właściwe określenie ogólnej nauki o prawie, dominujące w krajach romańskich, natomiast w tradycji anglosaskiej funkcjonuje jako jurysprudencja. Tym samym na gruncie amerykańskim zrodziły się poglądy filozoficzno-prawne (jurysprudencja), które nie pytają: czym (co) to jest prawo, ale: jak działa prawo. Zob. K. Opałek, *Filozofia prawa – jurysprudencja – analityczna teoria prawa. Porównania i wnioski*, „Państwo i Prawo” 1/1961, ss. 3-19; Z. Ziemiński, *Teoria prawa a filozofia prawa i jurysprudencja ogólna*, w: B. Czech (red.), *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa*, Ośrodek Terenowy przy Sądzie Wojewódzkim, Katowice 1992, ss. 83-92; R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, s. 21.

⁵ J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, C.H. Beck, Warszawa 2012. J. Oniszczyk [za: C.B. Gray (red.), *The Philosophy of Law. An Encyclopedia*, Garland Publishing, New York – London 1999, s. 115] zauważa, że uznając samodzielność filozofii prawa, można w jej ramach wyróżnić: „1) Ogólną teorię prawa (bądź ontologię prawa), 2) teorię sprawiedliwości (albo aksjologię prawa), 3) teorię nauk prawnych (gnoseologię)”. Ibidem, ss. 4-5. Zob. także: M.P. Golding, W.A. Edmundson (red.), *Philosophy of Law and Legal Theory*, Blackwell Publishing, London 2005; J. Coleman, S. Shapiro (red.), *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oxford University Press, Oxford 2002.

⁶ K. Kuźmich, *Pokój z punktu widzenia filozoficzno-prawnego*, w: M. Szyszkowska (red.), *Pokój i demokracja*, Dom Wydawniczy Tchu, Warszawa 2009, s. 368.

Oprócz sporu na temat różnic między teorią a filozofią prawa, nie ma także zgody w kwestii rozumienia samej filozofii prawa⁷. Tak jak istnieją różne kierunki filozoficzne, a w ich ramach różne sposoby ujmowania rzeczywistości, tak też różnie pojmowana jest filozofia prawa, a w jej ramach samo prawo. Pytanie o prawo (Czym jest prawo?) to fundamentalne pytanie filozofii prawa i teorii prawa. Generalizując, są dwie odpowiedzi: pierwsza o charakterze internalnym polega na milczącym (*implicite*) przyjęciu istnienia przedmiotu (prawa) i niepodejmowaniu pytania o status ontologiczny prawa; druga o charakterze eksternalnym odnosi się do statusu ontologicznego prawa, lecz nie określa, jakie założenia (z jakiej koncepcji) teoretyczne stosuje w uzasadnieniu⁸.

Czy prawo jest: „czystą powinnością” (normatywizm Hansa Kelsena); atrybutywno-imperatywnym przeżyciem jednostki (psychologizm Leona Petrażyckiego); ideałem (prawo słuszne) dla prawa stanowionego (Rudolf Stammler), a może „faktem społecznym”? Czy przedmiot analizy, jakim jest prawo, jest złożony, czy prosty, tzn. od ilu typów „przedmiotów ontologicznych», wyrażonych przez język danej ontologii”⁹ prawo jest zależne? Czy prawo to „dialektyczna interakcja normy i zachowania” (Hannu T. Klami), czy w ujęciu pluralistycznym „materialistycznie zorientowana trójwymiarowość [...], zjawisko złożone z norm (przedmiot językowy), z zachowania ludzkiego (przedmiot społeczny) oraz faktów psychicznych (przedmiot psychiczny)”¹⁰, czy też w ujęciu instytucjonalnym, inspirowanym socjologicznym pojęciem instytucji, odróżnienie „faktów »surowych« od faktów instytucjonalnych w dziedzinie filozofii”, np. prawniczy pozytywizm instytucjonalny (Otto Weinberger, Neil MacCormick), bądź juryscentryzm (Artur Kozak)?¹¹

Trudno byłoby przedstawić ewolucję pojęcia „prawo” w jego historyczno-społeczno-kulturowym kontekście, można jednak stwierdzić, że

⁷ A. Kość, *Podstawy filozofii prawa*, Petit, Lublin 2005, ss. 10-14; M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Zakamycze, Kraków 2000, ss. 7-19.

⁸ T. Gizbert-Studnicki, A. Grabowski, *Istnienie prawdziwość i logika norm – jeszcze o nielingwistycznej koncepcji normy*, w: J. Hartman (red.), *Filozofia i logika: w stronę Jana Woleńskiego*, Aureus, Kraków 2000; R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*; J. Wróblewski, *Problem ontologicznej złożoności prawa*, w: K. Opałek, J. Wróblewski (red.), *Prawo: metodologia – filozofia – teoria prawa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1991.

⁹ M. Wojciechowski, *Ontologia a prawo*, w: J. Zajadło (red.), *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa...*, s. 218.

¹⁰ *Ibidem*, ss. 218-219.

¹¹ *Ibidem*, s. 219; por. A. Kozak, *Granice prawniczej władzy dyskrecjonalnej*, Kolonia Limited, Wrocław 2002; A. Kość, *Podstawy filozofii prawa*.

nie istnieje żaden ogólny i powszechnie uznany pogląd na temat filozofii prawa, a tym samym jednego z jej głównych i podstawowych przedmiotów, tj. prawa natury (naturalnego). Klasyfikacja teorii dotyczących tego prawa ukazuje jego złożoność, gdyż kryteria historyczne przeplatają się z metodologicznymi, a idea prawa natury pełna jest treści filozoficznych i politycznych, a także ideologicznych i światopoglądowych. Przy tym problem z rozumieniem prawa natury (naturalnego) ujawnia się w przypadku dwóch opozycji: prawo naturalne – prawo pozytywne oraz prawo naturalne – prawo przyrody¹². Należy podkreślić, że „prawo natury (naturalne)” to nie prawa przyrody. Jednakże m.in. ze względu na wieloznaczność pojęcia „natura” w języku polskim neotomizm używa określenia „prawo naturalne” (łac. *ius naturalis*) dla odróżnienia od praw przyrody (natury) w znaczeniu matematycznego przyrodoznawstwa (fizyczno-biologiczno-chemiczne prawa). Wieloznaczności użycia pojęcia »natura« uniknął język niemiecki, gdzie prawa przyrody określa się jako *Naturlgesetze* w odróżnieniu od prawa natury (naturalnego), tj. *Naturrecht*. Można uznać, że określenia „prawo natury” czy „prawo naturalne” to jedynie różnica między latynizmem a germanizmem, chociaż niewątpliwie dla podkreślenia charakteru „nadanaturalnego” prawa naturalnego, jego metafizycznego uzasadnienia, używa się określenia „prawo naturalne”¹³.

„Najważniejszy problem rzeczowy teorii prawa naturalnego polega na usprawiedliwieniu jego zaleceń. Dla teistycznych rozwiązań kwestia jest zasadniczo rozstrzygnięta w teologii, ale od dni Grocjusza¹⁴ nie wszystkim

¹² J. Woleński, *O prawie naturalnym*, „Res Humana” 3/1996.

¹³ Takie rozumienie prawa naturalnego przyjmują za Marią Szyszkowską i zgodnie z filozofią Rudolfa Stammlera, który w dziele *Die Lehre von dem richtigen rechte* (Halle 1926) używa zamiennie nazw *das Naturrecht* i *das natürliche Recht*. Zob. M. Szyszkowska, *Neokantyzm. Filozofia społeczna wraz z filozofią prawa natury o zmiennej treści*, PAX, Warszawa 1970, s. 150.

¹⁴ Huig de Groot (Hugo Grocjusz, 1583-1645) – holenderski prawnik i filozof. Podzielił on prawo na: prawo stanowione (*ius civile*) i prawo naturalne (*ius naturale*). Zaprzeczył tradycji, tworząc doktrynę opartą na merkantylizmie, odmawiając prawu naturalnemu charakteru moralnego, przypisując mu tym samym wartość autonomiczną, wolną od nakazów moralnych. Dostrzegł też w prawie natury „płaszczyznę porozumienia ludzi wielu wyznań, wszystkich czasów”. Zob. K. Jonca, *Zmienne interpretacje prawa natury*, „Przegląd Prawa i Administracji” XXXIX/1997; M. Szyszkowska, *Teorie prawa natury*, www.racionalista.pl [20.09.2014]. M. Szyszkowska zauważa, że prawo natury w ujęciu Grocjusza stało się płaszczyzną porozumienia „odmiennych światopoglądowo grup w państwie. Podstawowa zasada pojętego w sposób immoralny – co nie znaczy sprzeczny z moralnością – prawa wiązała się już nie z nakazem czynienia dobra i unikania zła, lecz z przestrzeganiem zawartych umów”. Por. R. Tokarczyk, *Filozofia prawa*, Wyd. UMCS, Lublin 2005, ss. 109-112.

to już wystarcza” – pisze Jan Woleński¹⁵. Andrzej L. Zachariasz dodaje, że z perspektywy historycznej każda epoka kultury europejskiej jest w swych poglądach na świat, a także w swoich ocenach i osądach moralnych czy religijnych zróżnicowana. Analogicznie wygląda kwestia z rozumieniem prawa natury (naturalnego), którego treść w różnych okresach była odmieniana, a często wręcz wykluczająca się¹⁶.

Natomiast zasadnicza trudność polega na ustaleniu (racjonalizacji) oraz systematyczno-historycznym, analitycznym i krytycznym ujęciu prawa i natury (prawa naturalnego). Z perspektywy filozofii prawa („od filozofii do prawa”) prawo może być rozpatrywane w ujęciu: ontologicznym, teoriopoznawczym, egzystencjalnym, historycznym, językowym lub postmodernistycznym. Natomiast z perspektywy teorii prawa („od prawa do filozofii”) analizuje się m.in. dystynkcje między prawem stanowionym a stanowiskami prawnonaturalnymi, podejmuje się dyskusje na temat roli wartości w obowiązywaniu prawa, pyta o stosunek pozytywizmu prawniczego do koncepcji prawnonaturalnych, toczy się spór o „realność prawa” (konceptualizm a realizm prawniczy), a także o status i relacje między praktyką prawniczą a teorią i filozofią prawa. Przykładowo pozytywizm prawniczy, szkoła historyczna czy marksizm neguje koncepcje filozofii prawa uznające za przedmiot prawo natury (naturalne), a zatem negują istnienie takiego przedmiotu. Natomiast R. Stammler¹⁷ czy L. Petrażycki odrzucają redukcjonizm szkoły historycznej i pozytywizmu, uznając zmienną społecznie i kulturowo treść prawa natury (prawa słusznego) za ideał dla prawa stanowionego. Zdaniem Eugeniusza Jarra filozofia prawa wyjaśnia zasady prawne z perspektywy założeń „idealnego prawa”¹⁸. Według Eugeniusza Bautro filozofia prawa odnosi się do przyszłości, ujmuje przyszłą rzeczywistość prawną, natomiast teoria prawa odnosi się do stanu aktualnego, wyjaśnia prawo „tu i teraz”¹⁹. Filozofię prawa jako dyscyplinę poszukującą

¹⁵ J. Woleński, *O prawie naturalnym*. Zdaniem J. Woleńskiego: „dylemat jest taki oto: natura pojmowana naturalistycznie nie prowadzi do prawa naturalnego, a natura rozumiana normatywnie przestaje być naturą”. Ibidem.

¹⁶ A.L. Zachariasz, *Prawo naturalne jako prawo kultury*, w: M. Szyszkowska (red.), *Powrót do prawa ponadustawowego*, Interlibro, Warszawa 1999, s. 63.

¹⁷ R. Wójtowicz, *Znaczenie prawa naturalnego o zmiennej treści*. *Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Religioznawczy” 4/2010, ss. 159-168.

¹⁸ E. Jarra, *Teoria prawa*, cz. I, Studium Prawno-Administracyjne, London 1942; idem, *Ogólna teoria prawa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1922; idem, *Historia filozofii prawa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923.

¹⁹ E. Bautro, *Wstęp do dziejów filozofii prawa i państwa. Próba historiozofii i typologii myślenia prawnofilozoficznego*, z. 1, Lwów 1936.

„istoty prawa” (odnosząc się do prawa stanowionego), próbującą określić i racjonalnie wyrazić jego ideę, a także zrozumieć jej praktyczne znaczenie, konstytutywne dla podstaw norm państwowych, przedstawiał z kolei Antoni Peretiatkowicz²⁰. Jerzy Kalinowski uważa zaś, że filozofia prawa określa zasadnicze (ostateczne) przyczyny „zjawiska prawnego”, a teoria prawa analizuje pojęcia ogólne nauk prawnych²¹. Zdaniem Grzegorza L. Seidlera teoria prawa to podstawa edukacji prawniczej, natomiast filozofia prawa to swoista *peideia*, wychowanie w określonym systemie wartości²². Maria Szyszkowska, dookreślając przedmiot i charakter filozofii prawa, stwierdziła, że filozofia prawa „uwarunkowana poglądami aksjologicznymi, gnoseologicznymi, historiozoficznymi oraz filozofią człowieka [...] poszukuje istoty zarówno prawa pozytywnego, jak i prawa natury, o ile wyraża przekonanie o istnieniu tego ostatniego prawa. Odnosi prawo stanowione do wyższych wartości, a zwłaszcza do sprawiedliwości”²³.

Można przytoczyć wiele poglądów na temat filozofii prawa, a tym samym samego prawa, które nie tylko będą ze sobą sprzeczne, ale wręcz wykluczające się. Taka jest historia filozofii, a tym samym kulturowo i społecznie warunkowana jest filozofia prawa.

Mimo że filozofia prawa jako dziedzina filozofii ogólnej wyodrębniła się pod koniec XVIII wieku, to refleksja nad naturą prawa ma prawie tak samo długą historię jak sama filozofia, a właściwie jak długa jest historia zorganizowanej społecznie ludzkości²⁴. Tym samym refleksja nad prawem jest istotna dla człowieka i jego kultury, gdyż wiąże się z fundamentalnymi pytaniami: co to jest prawo, czym jest sprawiedliwość, wolność, czy istnieje

²⁰ A. Peretiatkowicz, *Zagadnienie społecznej wykładni ustaw*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 2/1946, s. 10; K. Kuźmicz, *Immanuel Kant jako inspirator polskiej teorii i filozofii prawa w latach 1918-1950*, Temida2, Białystok 2009, ss. 157-175. Według K. Kuźmicza Antoni Peretiatkowicz szczególną uwagę skupiał na „odrodzeniu” prawa natury po dominacji pozytywizmu prawniczego. Jest to przedstawiciel „gnoseologicznej” koncepcji prawa natury o zmiennej treści i pod wpływem silnej inspiracji filozofią krytyczną Kanta, ale także pozytywizmu i filozofii społecznej Rousseau.

²¹ J. Kalinowski, *Filozofia prawa a antropologia filozoficzna (Szkie)*, w: J. Malarczyk (red.), *Problemy teorii i filozofii prawa*, Wyd. UMCS, Lublin 1985.

²² G.L. Seidler, *Z zagadnień filozofii prawa*, Wyd. Lubelskie, Lublin 1978.

²³ M. Szyszkowska, *Filozofia prawa i jej współczesne znaczenie*, WZPP, Warszawa 2002, ss. 5-6; M. Szyszkowska (red.), *Filozofia prawa w życiu i nauczaniu*, Temida2, Białystok 2004; K. Kuźmicz, *Immanuel Kant...*, ss. 23-34.

²⁴ J.M. Kelly, *Historia zachodniej teorii prawa*, tłum. D. Pietrzyk-Reeves, Ł. Słonimski, R. Olszowski, M. Kunecka, M. Modrzejewska, R. Lis, A. Krzynówek, WAM, Kraków 2006.

tylko prawo stanowione, a może jest prawo wyższego rzędu, a jeżeli tak, to czym ono jest, jaka jest jego geneza, treść, znaczenie i funkcje, jaka jest relacja między prawem a moralnością, a jaka między prawem a polityką, co to jest praworządność i kim jest obywatel (czym są jego prawa i obowiązki). Są to zagadnienia konstytuujące rzeczywistość prawno-polityczną, a właściwie społeczno-kulturową człowieka, które decydują o tożsamości kultury Zachodu²⁵. Oczywiście tak jak nie ma zgody w kwestii rozumienia filozofii prawa, tak też różne będą w ramach filozofii prawa odpowiedzi na powyższe pytania, w tym na pytanie o prawo natury (naturalne).

2. Przedmiot i funkcje filozofii prawa

Przedmiotem filozofii prawa jest prawo rozpatrywane jako relacja zachodząca (w tradycji neokantowskiej wyrażona jako *Sein – Sollen*) między prawem faktycznie obowiązującym, prawem stanowionym, w konkretnym miejscu i czasie (tu i teraz), a tym, jakie prawo powinno być, jako ideał zadany do realizacji, który ze względu na pragnienia i potrzeby ludzkie (np. sprawiedliwość) powinno obowiązywać (obowiązuje, gdy stanie się prawem stanowionym). Jest to także określenie relacji człowieka do prawa, określenie istoty prawa stanowionego i prawa natury (naturalnego). Uznając istnienie prawa natury, filozofia prawa określa jego relacje do prawa stanowionego (np. prawo natury jako ideał zadany do realizacji przez legislację), pyta o „moc obowiązywania” prawa, jego genezę i funkcje. Z tego względu przedmiot filozofii prawa jest różnie określany, jako: idea prawa, istota prawa, prawo naturalne, prawo słuszne czy prawo kultury.

Można powiedzieć, że owa zależność człowieka i prawa (prawa natury) ujawnia się w relacji do wartości obowiązujących człowieka i funkcjonujących w kulturze (np. sprawiedliwości, wolności, równości). Sfera aksjologii jest konstytutywna dla życia człowieka i dla istnienia kultury. Tym samym filozofia prawa, uznając za przedmiot prawo natury (naturalne), powiązana jest także z filozofią człowieka, pytaniem o to, kim jest człowiek, jaka jest (o ile jest²⁶) jego natura, istota. Pytanie o człowieka jako obywatela wiąże filozofię prawa pytaniem o to, kim jest podmiot prawa, podmiot polityki,

²⁵ Ph. Nemo, *Co to jest Zachód?*, tłum. P. Kamiński, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

²⁶ Powstały koncepcje, które nie uznają istnienia natury ludzkiej, odrzucają stałą i niezmienną naturę ludzką, np. koncepcje tożsamości „wiązkowej” czy narracyjnej, uznające człowieka za idiosynkratyczną wiązkę pragnień i przekonań.

z filozofią polityki, ustalając relacje między państwem a obywatelem²⁷. Przyjmując, że prawo jest tworem człowieka i kultury, filozofia prawa w sposób konieczny wiąże się z filozofią kultury. Prawo natury staje się prawem kultury, a filozofia prawa jest interdyscyplinarna²⁸, gdyż łączy treści aksjologiczne (teorie wartości), etykę (filozofię moralności), filozofię człowieka, filozofię polityki i filozofię kultury.

Funkcje filozofii prawa ujawniają się w rzeczywistości społeczno-kulturowej i zależą m.in. od tego, z jaką sferą aktywności człowieka jest ona związana. Podstawowe jej funkcje to: funkcja poznawcza, czyli gromadzenie i utrwalanie wiedzy o prawie, dzięki czemu zyskuje ona status dyscypliny akademickiej, oraz funkcja praktyczna, czyli przełożenie teorii na praktykę prawną, stanowienie prawa ze względu na ideał sprawiedliwości. Warto dodać, że filozofia prawa przyczynia się do rozwiązywania problemów społeczno-polityczno-prawnych; umożliwia stosowanie prawa zgodnie z akceptowanymi i oczekiwanymi przez społeczeństwo wartościami, takimi jak: sprawiedliwość, wolność, równość i braterstwo. Filozofia prawa spełnia (powinna spełniać) kluczową rolę w rozpatrywaniu „trudnych przypadków” (*hard cases*), gdy niezbędne jest odwołanie się do koncepcji uznających sprawiedliwość za wartość najwyższą i ideał prawa, czyli do prawa natury (naturalnego)²⁹. Do innych funkcji filozofii prawa można zaliczyć: funkcję prawotwórczą (wpływ na procesy legislacyjne), funkcję interpretacyjną (interpretacje prawa opierają się w pewnym stopniu na za-

²⁷ Pojęcie „człowiek” rozumiane jako „funkcja rozumu” jest nie do utrzymania. Nie istnieją akty „czysto intelektualne”, natomiast jak zauważa M. Szyszkowska: „uznanie twórczości kulturowej – nie zaś faktu wyposażenia naszej natury w rozum – za znamię społeczeństwa wiąże filozofię polityki i filozofię prawa”. Obie dziedziny uznają sferę rozumu, intelektu oraz emocji i woli. Natomiast rozstrzygnięcie kwestii: człowiek jako „obywatel wobec prawa i polityki”, jako podmiot prawa i polityki, ma znaczenie dla rozstrzygnięć ustrojowych. M. Szyszkowska, *Zarys filozofii prawa*, Temida2, Białystok 1994, ss. 22-23.

²⁸ L. Łustacz, *Filozofia prawa a inne dyscypliny prawnicze*, w: B. Czech (red.), *Filozofia prawa...*, ss. 153-157. M. Szyszkowska dodaje do powyższych powiązań jeszcze jedno, a mianowicie, że filozofia prawa (konceptje prawa natury o zmiennej treści i dynamiczne) mają związek z „higieną psychiczną”. Ów związek zachodzi, gdy człowieka i prawo ujmujemy z perspektywy emocjonalno-wolitywnej, a nie jedynie racjonalnej. Kształtuje się wówczas „wartość higieny psychicznej”, związana z optymistycznymi postulatami, wiarą w człowieka, w jego możliwości doskonalenia siebie i świata, realizacją postulowanych wartości: sprawiedliwości, wolności, pokoju. Zob. M. Szyszkowska, *Zarys filozofii prawa*, s. 21. Por. M. Szyszkowska, *Związki polityki z filozofią prawa*, w: M. Szyszkowska (red.), *Elementy filozofii polityki*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1992, s. 62.

²⁹ J. Zajadło (red.), *Fascynujące ścieżki filozofii prawa*, LexisNexis, Warszawa 2008, s. 7.

łożeniach koncepcji filozoficznoprawnych); funkcję ideologiczną (wpływ na poglądy i zachowania grup, określanie ich partykularnych interesów); funkcję światopoglądową (wpływ na rozumienie siebie, kultury i świata); funkcję dydaktyczną (wpływ na edukację prawników i nie tylko, uczenie „mądrości prawniczej”, a nie tylko rzemiosła)³⁰.

Uznając prawo natury (naturalne) za przedmiot filozofii prawa, można powiedzieć, że po pierwsze, gwarantuje ono wolność i umożliwia realizację idei prawa słusznego, a tym samym przyczynia się do samorealizacji człowieka w sferze wolności; po drugie, gwarantuje zachowanie niezależności światopoglądowej, co oznacza, że jednostka ma możliwość swobodnego kształtowania poglądu na siebie, innych i świat; po trzecie, prawo natury (kultury) ma charakter atrybutywno-imperatywny, a zatem umożliwia realizację podstawowych obowiązków i przywilejów wobec siebie i innych.

Powyższe funkcje zakładają nierozdzielność wartości, jakimi są wolność i prawo, gdyż w kontekście tak rozumianej (w duchu filozofii Kanta) filozofii prawa tylko prawo może zagwarantować wolność, zaś wolność jednostki zakłada istnienie prawa, uznania prawa we wszelkich sferach aktywności człowieka w kulturze. Wolność to zatem działania w ramach prawa. Dlatego też tak istotną funkcję pełni prawo natury (naturalne) względem prawa stanowionego (pozytywnego), którego moc obowiązywania i uzasadnienie powinno wynikać z wartości „wyższych”, z prawa wyższego rzędu, z prawa ponadustawowego, prawa natury (kultury), które wyraża się w życiu społecznym pod postacią idei i ideału sprawiedliwości, prawa słusznego. Szczególnie wyraźna staje się owa zależność, gdy prawo pozytywne jest sprzeczne z ideą prawa natury, a praktyka prawna wypacza lub nie uznaje wartości wyższej, np. sprawiedliwości czy wolności. Można powiedzieć, że gdy prawo stanowione jest sprzeczne z prawem natury, to przestaje być prawem, staje się bezprawiem.

Prawo natury (naturalne) pełni funkcję uzasadnionej negacji prawa pozytywnego, jest swoistym protestem wobec niesprawiedliwości legitymizowanej przez prawo stanowione, a tym samym przez tworzącą ową niesprawiedliwość legislację. Tym samym prawo natury (naturalne) manifestuje swą samoistność i niezależność od prawa pozytywnego, stanowionego przez państwo. Można zatem uznać prawo za fundament życia państwowego, ekonomicznego, społecznego, gdyż potrzeba prawa natury jest nieodzowna dla

³⁰ A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 49; A. Kość, *Podstawy filozofii prawa*, s. 22; R.A. Tokarczyk, *Filozofia prawa w perspektywie prawa natury*, Temida2, Białystok 1996, ss. 52-57; M. Szyszkowska (red.), *Filozofia prawa w życiu...*

człowieka poszukującego zagubionych wartości, sprawiedliwości i wolności, społecznej, ekonomicznej, politycznej. Miejscem, w którym obowiązują owe wartości, jest kultura, gdyż to kultura umożliwia zaspokojenie potrzeb, pragnień i oczekiwań człowieka. Dokonuje się to poprzez odwołanie się do prawa natury (kultury) – prawa, którego treść jest zmienna, zależna od czasu i miejsca realizacji, natomiast forma (powinność) stała, gdyż ciągle słychać „wołanie o sprawiedliwość”, o prawo natury, prawo słuszne.

Przy czym prawo natury, jego ideał, obowiązuje wtedy, gdy zostanie ustanowione, stanie się prawem stanowionym. Zasadnie więc M. Szyszkowska podkreśla, iż nie chodzi o to, aby prawo natury uznać za absolutne i niezienne. Oznacza to, że prawo pozytywne, nawet gdy jest nieodpowiednie, ciągle jest prawem i nim pozostaje, do czasu gdy nie zostanie zmienione np. pod wpływem prawa natury, które powinno pełnić funkcję „miary prawa tu i teraz stanowionego”³¹. Głównym obowiązkiem prawodawcy jest więc poszukiwanie prawa słusznego, które uwzględni zmienne warunki życia i przyczyni się do realizacji ideału prawa ze względu na wyższe wartości, tj. będzie m.in. gwarantem sprawiedliwości i wolności.

Literatura

- Bautro E., *Wstęp do dziejów filozofii prawa i państwa. Próba historiozofii i typologii myślenia prawno-filozoficznego*, Lwów 1936.
- Coleman J., Shapiro S. (red.), *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Gizbert-Studnicki T., Grabowski A., *Istnienie prawdziwość i logika norm – jeszcze o nie-lingwistycznej koncepcji normy*, w: J. Hartman (red.), *Filozofia i logika: w stronę Jana Woleńskiego*, Aureus, Kraków 2000.
- Golding M.P., Edmundson W.A. (red.), *Philosophy of Law and Legal Theory*, Blackwell Publishing, London 2005.
- Jarra E., *Historia filozofii prawa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923.
- Jarra E., *Ogólna teoria prawa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1922.
- Jarra E., *Teoria prawa*, cz. I, Studium Prawno-Administracyjne, London 1942.
- Jonca K., *Zmienne interpretacje prawa natury*, „Przegląd Prawa i Administracji” XXXIX/1997.
- Kalinowski J., *Filozofia prawa a antropologia filozoficzna (Szkielet)*, w: J. Malarczyk (red.), *Problemy teorii i filozofii prawa*, Wyd. UMCS, Lublin 1985.
- Kelly M.J., *Historia zachodniej teorii prawa*, tłum. D. Pietrzyk-Reeves, Ł. Słonimski, R. Olszowski, M. Kunecka, M. Modrzejewska, R. Lis, A. Krzynówek, WAM, Kraków 2006.
- Kość A., *Podstawy filozofii prawa*, Petit, Lublin 2005.
- Kozak A., *Granice prawniczej władzy dyskrecyjnej*, Kolonia Limited, Wrocław 2002.

³¹ M. Szyszkowska, *Zarys filozofii prawa*, s. 26.

- Kuźmicz K., *Immanuel Kant jako inspirator polskiej teorii i filozofii prawa w latach 1918-1950*, Temida2, Białystok 2009.
- Kuźmicz K., *Pokój z punktu widzenia filozoficznoprawnego*, w: M. Szyszkowska (red.), *Pokój i demokracja*, Dom Wydawniczy Tchu, Warszawa 2009.
- Łustacz L., *Filozofia prawa a inne dyscypliny prawnicze*, w: B. Czech (red.), *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa*, Ośrodek Terenowy przy Sądzie Wojewódzkim, Katowice 1992.
- Nemo Ph., *Co to jest Zachód?*, tłum. P. Kamiński, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- Oniszczyk J., *Filozofia i teoria prawa*, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Opalek K., *Filozofia prawa – jurysprudencja – analityczna teoria prawa. Porównania i wnioski*, „Państwo i Prawo” 1/1961.
- Peretiatkowicz A., *Zagadnienie społecznej wykładni ustaw*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 2/1946.
- Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Sarkowicz R., Stelmach J., *Teoria prawa*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996.
- Seidler G.L., *Z zagadnień filozofii prawa*, Wyd. UMCS, Lublin 1978.
- Smoktunowicz E. (red.), *Wielka encyklopedia prawa*, Prawo i Praktyka Gospodarcza, Białystok – Warszawa 2000.
- Szyszkowska M., *Filozofia prawa i jej współczesne znaczenie*, WZPP, Warszawa 2002.
- Szyszkowska M., *Neokantyzm. Filozofia społeczna wraz z filozofią prawa natury o zmiennej treści*, PAX, Warszawa 1970.
- Szyszkowska M., *Teorie prawa natury*, www.racjonalista.pl [20.09.2014].
- Szyszkowska M., *Zarys filozofii prawa*, Temida2, Białystok 1994.
- Szyszkowska M., *Związki polityki z filozofia prawa*, w: M. Szyszkowska (red.), *Elementy filozofii polityki*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1992.
- Szyszkowska M. (red.), *Filozofia prawa w życiu i nauczaniu*, Temida2, Białystok 2004.
- Tokarczyk R., *Filozofia prawa*, Wyd. UMCS, Lublin 2005.
- Tokarczyk R.A., *Filozofia prawa w perspektywie prawa natury*, Temida2, Białystok 1996.
- Wojciechowski M., *Ontologia a prawo*, w: J. Zajadło (red.), *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć*, C.H. Beck, Warszawa 2007.
- Woleński J., *O prawie naturalnym*, „Res Humana” 3/1996.
- Wójtowicz R., *Znaczenie prawa naturalnego o zmiennej treści. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Religioznawczy” 4/2010.
- Wróblewski M., *Problem ontologicznej złożoności prawa*, w: K. Opalek, J. Wróblewski (red.), *Prawo: metodologia – filozofia – teoria prawa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1991.
- Zachariasz L.A., *Prawo naturalne jako prawo kultury*, w: M. Szyszkowska (red.), *Powrót do prawa ponadustawowego*, Interlibro, Warszawa 1999.
- Zajadło J. (red.), *Fascynujące ścieżki filozofii prawa*, LexisNexis, Warszawa 2008.
- Zajadło J. (red.), *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć*, C.H. Beck, Warszawa 2007.
- Ziemiński Z., *Teoria prawa a filozofia prawa i jurysprudencja ogólna*, w: B. Czech (red.), *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa*, Ośrodek Terenowy przy Sądzie Wojewódzkim, Katowice 1992.
- Zirk-Sadowski M., *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Zakamycze, Kraków 2000.